

Nye veje til gamle ballader

Der er grøde i udforskningen af de gamle folkeviser, balladerne, i disse år. Folkemusikforskeren Jens Henrik Koudal giver her en oversigt over de grundlæggende balladeudgaver i Norden og beretter om to nye danske disputatser.

De fleste danskere møder vist stadig de gamle danske folkeviser i skolen. De er blevet en slags nationalmonument ligesom solvognen, frihedsstøtten og den lille havfrue. Alligevel er der nok mange, som i skolen eller senere i livet bliver fascineret af de gamle historier om fantastiske kæmper og helte, overnaturlige væsener, ridderliv og historiske personer. Viserne om Holger Danske, Hagbard og Signe, Agnete og Havmanden, Elverskud, Jomfruen i ulveham, Niels Ebbsen, Dronning Dagmars død.... Viserne er fortællende, og de er i en særlig stil og strofeform. Derfor kaldes de også *ballader*.

Der er grøde i balladeforskningen i disse år. Alene i 1985 kom to danske disputatser om de gamle ballader. En forudsætning for at beskæftige sig med disse gamle ballader er imidlertid, at de er tilgængelige i ordentlige udgaver. Og her har der været stor forskel på situationen i de enkelte nordiske lande. Også hvad udgivelser angår, er der sket afgørende nyt i de senere år.

Balladeudgaver i Norden

De ballader, vi her taler om, er ofte meget gamle. Genren antages at være opstået i middelalderen, og allerede for 400 år siden, i 1591, udgav historikeren

Anders Sørensen Vedel hundrede af dem i sin *Et hundrede udvalgte danske viser*. Det var den første udgave af sin art nord for Alperne, og den blev i de følgende århundreder suppleret med flere andre trykte udgaver. I romantikkens tid i 1800-tallet blev de dannede opmærksom på, at en del af balladerne endnu levede hos landbefolkningen, og et stort indsamlingsarbejde blev iværksat for at redde dem fra undergang. Fascinationen af middelalderen var så stærk, at Svend Grundtvig (søn af N. F. S. Grundtvig) kaldte sin standardudgave af balladerne for *Danmarks gamle Folkeviser* – »folkeviser« blev i Danmark slet og ret synonymt med »middelalderballade«, selv om folk selvfølgelig også kunne synge mange andre slags viser! Den videnskabelige standardudgave af tekster og melodier, *Danmarks gamle Folkeviser*, udkom i 12 store bind fra 1853 til 1976 og indeholder 539 forskellige ballader.

Det Svend Grundtvigske princip var at gå frem vise for vise og så trykke alle vigtige versioner – det være sig fra gamle adelshåndskrifter, fra Vedels og andres udgaver, fra skillingstryk eller fra levende folketradition. Der redegøres omhyggeligt for varianterne i de kilder, som ikke optrykkes.

Viserne selv var altså det overordnede i Svend Grundtvigs udgave, og hans udgivelsesprincipper aftvinger respekt den dag i dag. Set med nutidens øjne kom hans indsats imidlertid til at præge dansk viseforskning afgørende ved at udelukke skæmteviserne, ved sin tekstorientering der fik viserne til at fremstå som skreven litteratur (og fik til konsekvens at tekstforskning og melodiforskning blev skilt ad), og ved sin tilbageskuende grundholdning, der betragter viserne som historiske levn fra middelalderen.

I Sverige blev udgivelsestraditionen en anden. Her gik fremtrædende litteraturforskere ind for det diplomatisk princip, dvs. at gøre de enkelte håndskrifter til det overordnede og så udgive dem komplet som de foreligger. Fra 1884 udkom derfor en lang række af »1500- och 1600-talens visböcker« manuskript for manuskript. Den udgivelsesmåde har flere fordele, for den viser balladerne i sammenhæng med de skæmteviser, lyriske viser, tysksprogede viser m.m., som også findes i disse håndskrifter. Men for den balladeinteresserede giver den jo ikke noget overblik over den enkelte vises oprindelse og udbredelse eller dens historie frem til i dag. Og også her bliver viserne til

tekster, da melodier så at sige aldrig findes i de gamle håndskrifter.

Da Svenskt visarkiv blev oprettet i 1951 besluttede Styrelsen at lægge roret om. De gamle svenske folkeviser skulle nu udgives forfra efter det Svend Grundtvigske princip, »genremässigt och typologiskt med sammanställning av varianterne«. Svenskt visarkiv har gennem mere end 30 år udført et mægtigt arbejde med denne udgave, og resultaterne viser sig nu. Bind 1 af *Sveriges Medeltida Ballader* udkom i 1983, bind 2 er netop udkommet i 1986, og resten af de planlagte i alt 9 store bind lo-

ves at ville udkomme i en jævn strøm frem til midten af 1990'erne. Til de grundige forarbejder til udgaven hører bl.a. lederen af Svenskt visarkiv Bengt R. Jonssons doktordisputats om kilderne til den svenske balladetradition (*Svensk balladtradition*, I, 1967) og det uhyre nyttige tværnordiske oversigtsværk *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*, 1978. I sidstnævnte får man bl.a. et kort referat af alle de 838 nordiske »middelalderballader« og oplysninger om deres forekomst i de enkelte lande, og man kan følgelig se, hvilke viser, der vil blive taget med i

den svenske udgave – i alt 260 forskellige viser.

De to hidtil udkomne svenske bind omfatter henholdsvis de naturmytiske viser (36 forskellige viser) og legendeviser og historiske viser (29 forskellige viser). De tre næste bind vil omfatte ridderviser, kæmpeviser og skæmteviser, og hertil slutter sig så to bind med tekstkommentarer, et bind med melodi-kommentarer og et registerbind.

Den »sene« svenske udgave har nogle fordele, sammenlignet med den 123-årige danske udgivelsesproces. For det første tager svenskerne skæmtevi-

serne med, og det vil i sig selv få stor betydning for arbejdet med disse herlige, men alt for lidt kendte viser i resten af Norden. For det andet inddrages de nutidige båndoptagelser. For det tredje holdes tekster og melodier sammen, og først derved bliver en visetekst jo til en hel vise. Typologiseringen af viserne lægger sig derimod ret tæt op af Svend Grundtvig og dermed også grundsynspunktet på viserne som middelalderlige. Men et uomgængeligt standardværk er det under alle omstændigheder – en udgivelsesmæssig bedrift!

Også *Norge* har indtil for nylig manglet en samlet videnskabelig udgave af »middelalderballaderne«. En sådan er nu påbegyndt. Udgaven vil følge nogle af de samme grundprincipper som den svenske, og dens grundlag er altså »The Types of the Scandinavian Medieval Ballad«. Hidtil er kommet *Norske middelalderballadar 1*, der dog kun indeholder 14 legendeviser ud af de i alt 239 visetyper, man kender i norsk balladetradition. Det udkomne bind synes ikke at kunne leve op til samme høje standard som de nationale danske og svenske udgaver – men nu foreligger den altså. Om skavanker vil kunne rettes op hen ad vejen, er svært at sige, for der foreligger ikke officielt nogen plan for de kommende binds udgivere, bindenes antal og omfang eller nogen termin for værkets afslutning.

Island har derimod ikke fulgt de Svend Grundtvigske udgivelsesprincipper. Her har filologen Jón Helgason valgt det diplomatariske princip og udgivet de gamle islandske folkevisetekster håndskrift for håndskrift. Det blev til otte bind *Íslensk Fornkvæði*, udgivet i Kbh. fra 1962 til 1981. Helgasons håndskriftudgave har i alt 110 forskel-

lige ballader, hvoraf de fleste også kendes i resten af Norden. Den diplomatariske udgave blev i 1982 afrundet med udgivelsen af *Vésteinn Ólasons* doktordisputats, *The Traditional Ballads of Iceland, Historical Studies*, der behandler de 110 viser typologisk og jævnfører med resten af Norden for at belyse, hvordan balladerne kom til Island og hvorfra de kom. Ólason mener, at balladegenren var fast rodfæstet i hele »Vestnorden« i 1400-tallet, og at hovedparten af de islandske ballader er indvandret fra Norge, Danmark og Færøerne i perioden 1400–1600. Disputatsen fungerer iøvrigt som en nyttig håndbog; den behandler desværre kun tekster.

For fuldstændighedens skyld skal endelig nævnes, at teksterne til de 236 forskellige færøksprogede ballader er udgivet typologisk af Chr. Matras og N. Djurhuus i *Føroya kvæði, Corpus Carminum Færoensium*, I–VI, Kbh. 1941–72, at H. Grüner Nielsen i 1923 udgav de *Færøske Melodier til Danske Kæmpeviser*, og at Otto Andersson i 1934 udgav tekster og melodier til de svensksprogede ballader i Finland (*Finlands svenska folkdiktning V: Folkvisor, 1, Den äldre folkvisan*).

De nye veje

I flere nordiske lande er det altså i sig selv relativt nyt at have omfattende videnskabelige udgaver af »middelalderballaderne«, og adskillige hidtil utrykte ballader er først udgivet for nylig. De videnskabelige udgaver er bl.a. vigtige, fordi de er den moderplante, hvoraf de populære udgaver og udgaver til undervisningsbrug søger næring. De er også fundamentet for forskningens teorier om genrens opståen, udbredelse og ud-

vikling. Her bryder to danske disputater fra 1985 nye veje.

Iørn Piøs disputats bærer den fanfareagtige titel *Nye veje til Folkevisen*. Piø er magister i folkemindevidenskab og arkivar ved Dansk Folkemindesamling. Han har forsket i ballader og skilleviser i de sidste 30 år.

Siden slutningen af 1700-tallet har det blandt forskere og udgivere været det herskende syn, at balladerne er middelalderlige *Ådelsviser*, der senere er sunket ned til den brede befolkning, hvor de romantiske indsamlere så fandt dem på landet i sidste århundrede. Den oprindelige adelstradition antog man at finde i de talrige bevarede adelsmanuskripter fra det 16.–17. århundrede og i Vedels trykte udgave. Folketraditionen antoges derimod at være en rent mundtlig tradition, der først blev skrevet ned i 1800-tallet.

Dele af dette grundsyn har været betvivlet af flere forskere i de sidste par årtier. Men uden for specialisternes kredse er det vist endnu det herskende syn. Først med Piøs disputats foreligger et større samlet opgør med dette »paradigme«.

I disputatsen præsenterer Piø en ny teori om balladernes historie fra 13.–18. årh. Det er et spørgsmål, hvor mange af de overleverede »middelalderballader«, der hovedsageligt går tilbage til middelalderen! Og han mener bl.a. også at kunne pege på mere end 100 viser, som Vedel har fået optegnet efter menigmands sang omkring 1580!

Også Piø mener dog, at genren er opstået i middelalderen – men i markeds miljøer som en tribunekunst. I hele perioden 1200–1800 er der til stadighed skrevet nye ballader i den gamle middelalderlige markedsballadestil – før

1500 af markedssangere og efter 1500 af skillingsviseproducenter og uddannede folk, der skrev for dette medium. Piø mener, at det er den folkelige tradition (både den middelalderlige og den samtidige), som adelen nedskrev og bearbejdede i de bevarede manuskripter fra 16.–17. årh. Men adelen digtede også nye viser i den gamle folkelige balladestil i 15.–17. årh. Piø mener yderligere, at Vedel direkte indsamlede viser hos menigmand, og at man i hans manuskripter og i den trykte udgave kan udskille den allerede nævnte gruppe viser som optegnelser fra folkemunde og en anden gruppe viser, der repræsenterer samtidig adelstradition. Nøglen til denne tvedeling finder Piø i en udtalelse af Vedel selv om, at menigmand synger de kæmpeviser, han trykker – men det bliver for specifikt at gå ind på her.

Disputatsens største del består nu i grundigere analyser af teksterne til mere end 100 ballader for at placere dem som oprindelig skillingsviser, som gammel middelalderlig folkevisetradition eller som adelsvisetradition. Piø analyserer som folklorist den enkelte vises tekstoverlevering i hele dens bredde, og når frem til resultater, der ryster den gængse opfattelse. Som egentlige middelaldervisere (markedets tribunekunst og folkesang) beholder Piø en mindre gruppe af det samlede antal ballader, bl.a. den europæisk udbredte »Elverskud«. Derimod mener han, at to af de berømteste ballader, viserne om Niels Ebbesen og Ebbe Skammelsen, begge er digtet og udsendt som skillingsviser i begyndelsen af 1500-tallet. Også »Agnete og Havmanden« er oprindelig en skillingsviser, men fra 1700-tallet. Og viser som »El-

verhøj«, »German Gladensvend« og »Torbens datter« er digtet af adelige i 16.–17. årh.

Med Piøs disputats og især med hans betoning af skillingsvisemediets betydning er den danske balladetradition tydeligere blevet et led i et fælles europæisk billede. Disputatsen præges af Piøs indgående kendskab til viseteksterne – han var ikke for ingenting medudgiver ved afslutning af tekstdelen til »Danmarks gamle Folkeviser« i 1960'erne. Disputatsen imponerer ved sine nye ideer og inspirerer ved sin stræben efter at skabe en syntese. Den har vakt respekt blandt fagfolk, men også diskussion og kritik for »fantasifuldhed«. Litterater, musikforskere, filologer og historikere har alle fundet ting at kritisere. Musikfolk må beklage, at melodisiden mangler helt. I øvrigt finder jeg det ærgerligt, at også Piø har valgt at ignorere de gamle skæmteballader (så disputatsen er blevet endnu et vidnesbyrd om det »åg«, som store gamle kildeudgaver som »Danmarks gamle Folkeviser« – uden skæmteviserne – endnu lægger på forskningen), og at han ikke i endnu højere grad har fundet anledning til at jævnføre sine resultater med resten af Europa. Men det er ikke stedet her at gå ind i en nøjere kritik. At Piø har anvist nye veje i studiet af de gamle ballader er hævet over enhver tvivl. Disputatsen er velskrevet, og den fungerer i øvrigt som en oversigtlig håndbog over kilder og viser, så den må fremover være uomgængelig for enhver gymnasielærer, der underviser i balladerne, og for enhver seriøst interesseret i øvrigt.

Formler og kreativitet

Den unge litteraturforsker Flemming G. Andersen er også blevet fascineret af balladerne. Hans disputats *Commonplace and Creativity* behandler ikke de nordiske, men de engelsk-skotske ballader – altså dem som Francis James Child udgav teksterne til i 10 bind i 1882–98 (fotografisk genoptrykt New York 1965) og Bertrand H. Bronson melodierne til i 4 store bind, Princeton 1959–72. Childs balladeudgave er grundmaterialet, men disputatsen indtager alle de væsentligste andre trykte udgaver foruden lydmateriale (bl.a. forfatterens egne optagelser) og nogle manuskripter.

Andersen har valgt formlerne som den røde tråd i sine balladestudier. På den ene side er formlerne traditionelle stereotype gentagelser i genren, men på den anden side indeholder de samtidig så store variationsmuligheder på andre niveauer, at de kan danne grundlag for sangernes individuelle fortolkninger af de ballader, de synger. Det er udredningen af dette spændingsfelt mellem traditionen og den individuelle sanger, der er disputatsens kerne. Oget kernepunkt i studiet af al folkemusik, kan vi tilføje.

Andersen diskuterer indledningsvis formelbegrebet teoretisk med udgangspunkt i Milman Parry og Albert B. Lords mundtlige formelteori. Andersen mener dels, at formlerne »udtrykker en gentagen handling i varieret form og hjælper med til at strukturere balladens handlingsforløb«, og dels, at formlerne har en »supra-narrativ« funktion (herom nedenfor). Disputatsens anden del analyserer så formeltyper, de sammensatte formelsituationer, de ikke-formelagtige (kontekst-

bundne) udtryk, og ikke mindst sammenspillet mellem disse tre, som skaber balladernes karakteristiske fortælle teknik. Et af resultaterne er, at der ikke eksisterer »personlige formler« for de enkelte sangere – men nok individuel brug af formler, som i øvrigt findes i hele balladesproget.

Den store centrale tredje del behandler formlernes »supra-narrative« funktion, et begreb, som forfatteren lancerer her i disputatsen. Formler optræder nemlig ikke tilfældigt i handlingsgangen: »En formel som *She dressed her-*

self in scarlet red angiver dels, at pigen klæder sig i pænt tøj og altså gør sig klar til at drage afsted, men også at hun gør det i en ganske bestemt hensigt, nemlig i et bevidst forsøg på at ændre tingenes tilstand. Andre formler anslår andre overtoner: *She lookit over her fathers castle wall* anvendes, når der er overhængende fare for et voldeligt sammenstød mellem de to personer, der nævnes i formlen: den der kigger over muren, og den der iagttages uden for muren; hvorimod en formel som *He hadna been in fair England, a month but barely*

ane antyder, at der er tale om et varmt kærlighedsforhold, osv.» (Cit. fra bogens danske resumé). De 2000 formler i det analyserede materiale falder i 30 formelfamilier, og Andersen udreder hver enkelt formelfamilies supra-narrative funktion og de overordnede mønstre heri. I fjerde og sidste del bruges det udviklede begrebsapparat i analysen af tre balladetekster fra mundtlig tradition. I sin velafvejede konklusion er Andersen bl.a. inde på, hvordan formler gradvis bliver til (og dermed også muligheden af historisk tidsfæstelse af bestemte formler), hvordan formler hyppigere findes i mundtlig end i skriftlig tradition, og hvordan formlerne inden for traditionens rammer kan anvendes som redskaber for den meddigtende sanger både på det narrative og det supra-narrative plan.

Disputatsen imponerer ved sit teoretiske niveau kombineret med et indgående kendskab til det store materiale. Balladerne er hele tiden »til stede« undervejs og gør bogen meget mere menneskelig og velskrevet, end ovenstående referat kunne give indtryk af. Bogen er uhyre stringent; fra første til sidste side styrer Andersen med sin grundlæggende formeldefinition ubønhørligt frem mod sine konklusioner uden at lade sig distrahere undervejs. Metoden erkendte begrænsning er, at den opererer inden for Childballadernes lukkede rum. Musikfolk må atter savne inddragelsen af *melodiernes* formelpræg. (Andersen har nogle henvisninger til formeldiskussionen i musikforskningen, men mærkelig nok ikke til et af de vigtigste værker på dette område i de senere år, Svend Nielsens *Stability in Musical Improvisation, A repertoire of icelandic epic songs*. Kbh. 1982). Og

disputatsen må oplagt suppleres med studier i udvalgte geografiske områder også uden for Storbritannien, i udvalgte perioder, af andre folkelige sanggenrer og af udvalgte sangerreperitoirer. Først derved vil den strenge videnskabelige systematik, som Andersen har påtaget sig i disputatsen, for alvor vise sin frugtbarhed. Men lur mig om ikke »unge Andersen« allerede har indledt nogle af disse næste skridt?

Ballader skal ikke kun udgives og udforskes, men også synges. Det kunne i øvrigt være spændende at betragte genoplivelsen af balladerne i Norden i de sidste 25 års folkemusikbølge. Her har brugen været meget forskellig og stilidealene har vekslet. Men det er en anden historie.

De gamle ballader udgør kun en forsvindende lille del af den nordiske folkesang – men vel den del som er mest intensivt udforsket. Heldigvis er forskernes interesse ikke mere så ensidigt vendt mod denne genre, som for 50–100 år siden. I de kommende år vil vi sikkert opleve store udgaver og afhandlinger om alle de *nyere* ballader siden 1700-tallet, om skæmteviserne og om alle de titusindvis af andre viser og sange, som folk i Norden har sunget og stadig synger.

Jens Henrik Koudal

Sveriges Medeltida Ballader utgivna av Svenskt visarkiv. I–II, Stockholm 1983 og 1986. 495 s. og 292 s.

Norske mellomalderballadar I. Legendesviser. Ved Ådel Gjøsstein Blom. Meloditillegg ved Øystein Gaukstad og Nils Schiørring. Oslo-Bergen-Tromsø 1982. 225 s.

Iørn Piø: *Nye veje til Folkevisen.* Studier i Danmarks gamle Folkeviser. Kbh. 1985. 344 s.

Flemming G. Andersen: *Commomplace and Creativity. The Role of Formulaic Diction in Anglo-Scottish Traditional Balladry.* Odense 1985. 404 s.

Som illustration er benyttet udsnit af Pieter Brueghel den Yngres maleri Kermesse med teater og procession. Billedet findes i flere forskellige udgaver, hvoraf et er dateret 1632. Udsnittene er her taget fra en version på Musée Royal des Beaux-Arts, Bruxelles.